

Eesti esimesed teadustööd

Kaarina Rein, PhD

mõtteloo õppetooli toimetaja

Aastal 2025 tähistati eestikeelse raamatu 500. aastapäeva, ühtlasi ka lätikeelse raamatu sama-sugust tähtpäeva. Võrdlevalt on mõlema rahva esimesi trükiseid käsitletud 2025. aastal ilmunud esseekogumikus „See esimene raamat. 500 aastat ühist kirjakultuuri“.¹ Lühülevaate sellest, kuidas ja kui kiiresti kummagi rahva kirjandus žanriliselt kujunes ning kui palju oli seal ühist, saab kogumiku kohta kirjutatud arvustusest.²

Esimestest kirjatöödest oli eestikeelse (ja ka lätikeelse) teaduskirjanduseni siiski veel pikk maa minna. Siinkohal võib küsida, kellest või millest Eesti teadus üldse algab. Kas esimese eestlasega, kes Tartu ülikoolis doktoritöö kaitses, või esimese eestikeelse doktoritööga? Mõlemal juhul on esiplaanil arstiteadus: esimene eestlane, kes Tartu ülikoolis väitekirja kaitses, oli Friedrich Robert Faehlmann (1798–1850),³ esimeste eestikeelsete töödega väitlesid end Tartus meditsiinidoktoriks Arnold Liin (1892–1947)⁴ ja Albert Valdes (1884–1971)⁵. Need doktoritööd on mõistagi olemas Tartu Ülikooli raamatukogus, Faehlmanni väitekirja on ka ladina keelest eesti keelde tõlgitud.⁶

Eesti esimeste teadustööde otsinguil tuleks Tartu Ülikooli raamatukogu kogudes veelgi enam ajas

tagasi liikuda. Ülikooli asutamine Tartusse 1632. aastal tõi lisaks õppeasutuse esimesele rektorile, esimesele üliõpilasele ja esimestele professoritele kaasa ka Tartu ülikooli esimesed teadustööd ning ühtlasi ka Eesti ala esimesed trükised. Milline neist oli kõige esimene, on siiani ebaselge, kuid Tartu ülikooli trükikoda asus tegutsema 1632. aasta septembrist ning Ene-Lille Jaansonini bibliograafialet toetudes näeb, et selle aasta viimasel kolmandikul jõuti Tartus välja anda 18 trükist, millest kümme olid disputatsioonid ehk akadeemilised väitlused.⁷ Kuigi neid töid ei koostanud ei eestlased ega ka mitte eesti keeles, loodi Eesti territooriumil ülikooli rajamisest saati märkimisväärne hulk akadeemilisi tekste. Rootsiaegses Tartu ülikoolis trükiti ligi 600 disputatsiooni ning üle 230 oratsiooni ehk akadeemilise kõne.⁸ Siia lisanduvad tollaste professorite monograafiad, mis teadusmaastikku veelgi rikastavad.

Niguliste muuseumis võis 2025. aasta 24. aprillist 25. maini näha näituse „Eesti raamat 500. Reliikviad“ raames väljapanekut „Kirjasõna algus“, kus oli eksponeeritud ka kaua Eesti ala esimeseks trükiseks peetud rootsiaegse Tartu ülikooli pikaaegse teoloogiaprofessori Andreas Virginiuse (1596–1664) ja Karjalast pärit tudengi Henrik Bößmani (?–1688)

1 See esimene raamat: 500 aastat ühist kirjakultuuri. Toim. P. Lotman ja T. Kencis. Tallinn, 2025.

2 Meelis Friedenthal. Mida üldse tähendab meie ühine ajalugu lätlastega? – Sirp 08.08.2025, 14–15.

3 Friedrich Robert Faehlmann. Observationes de inflammationibus occultiioribus. Dissertatio inauguralis medico-practica. Dorpat, 1827.

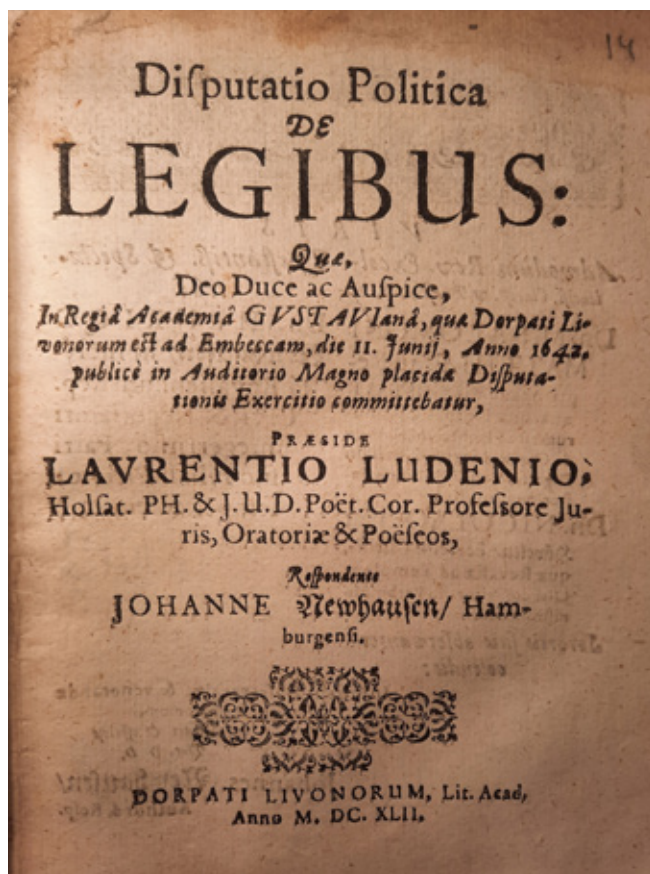
4 Arnold Liin. Superinfektsioon ja depressiooni immunitet tiisikuse juures. Tartu, 1922.

5 Albert Valdes. Glükogeeni hulka vähendavate tegurite mõju üle südame spetsiifilise lihassüsteemi glükogeeni peale. Eksperimentaalne töö 10 joonistusega 4 tabeli peal. Tartu, 1922.

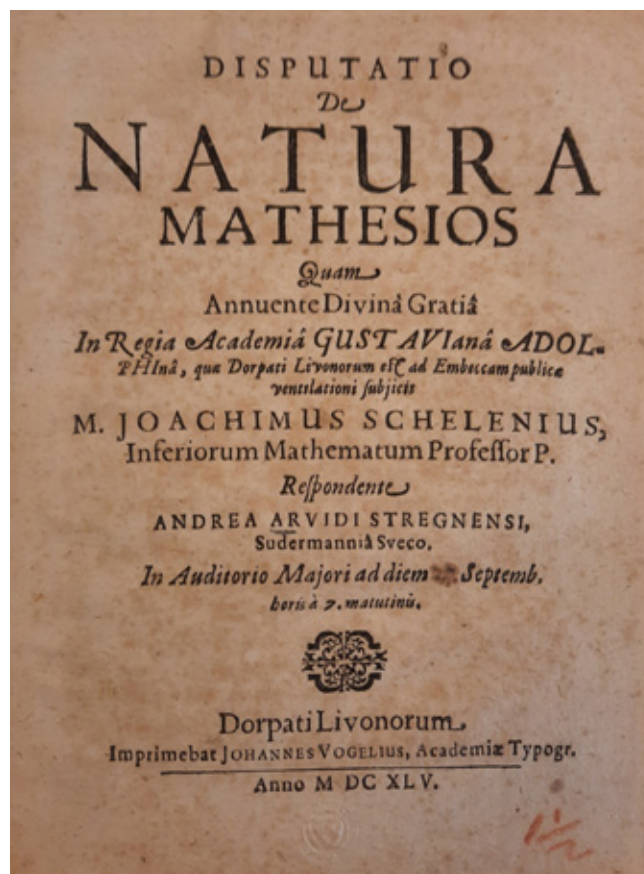
6 Friedrich Robert Faehlmann. Vaatlusi varjatumatest põletikest. – Rmt-s: Teosed III, Tartu, Tallinn 2011, 90–152.

7 Ene-Lille Jaanson. Tartu Ülikooli trükikoda 1632–1710: ajalugu ja trükiste bibliograafia. Tartu, 2000, 175–178.

8 Samas, 42.

Laurentius Ludeniuse ja Johannes Newhauseni disputatsiooni „Seadustest“ (1642) tiitelleht. Asukoht: Tallinna Ülikooli Akadeemiline Raamatukogu

Joachim Scheleniuse ja Andreas Arvidi disputatsiooni „Matemaatika olemusest“ (1645) tiitelleht. Asukoht: Stockholm Kuninglik Raamatukogu

kaheksaleheküljeline töö „Disputatio sexta de miraculosa et salutifera Servatoris nostri conceptione et nativitate“ („Kuues disputatsioon meie Õnnistegija imelisest ja päästvast eostamisest ja sünnist“). Ene-Lille Jaanson tõestas siiski juba 1997. aastal, et disputatsiooni tiitellehel on viga aastaarvus, mida oli varemgi kahtlustatud.⁹ Võib-olla on Eesti esimene trükis hoopis Tartu ülikooli esimese rektori Jakob Skytte (1616–1654) eesistumisel 1632. aastal esitatud „Dissertatsioon riikidest“, mis on küll trükitud Tartus, kuid erinevalt

teistest selle aasta dispuutidest ei kannu märget, et kaitsmise koht on Tartu Akadeemia ehk Tartu ülikool.¹⁰ Selle dissertatsiooni üle väitles Tartu ülikooli esimene üliõpilane, Rootsist pärit Bengt Baaz (1612–1650).

Oluline aasta Eesti kultuuriloos tundub olevat 1637. Sel aastal trükiti Eesti alal esimene osaliselt eestikeelne raamat, Heinrich Stahli (1600–1657) „Käsi- ja koduraamatu“ teine osa.¹¹ Samal aastal ilmus Heinrich Stahli sulest ka esimene eesti keele

9 Ene-Lille Jaanson. Millal trükiti Eestimaal esimene raamat? – Raamatukogu 1997, 5, 27–30.

10 Kaarina Rein. Eesti esimene trükis. – Keel ja Kirjandus 2025, 10, 921–924.

11 Heinrich Stahl. Hand vnd Hauszbuches Für die Pfarherren vnd Hauszväter Estnischen Fürstenthumbs, Ander Theil, Darinnen das Gesangbuch Zusampt den Collecten vnd Prefationen. Revall Druckts Christoff Reusner der älter, Gymnasij Typogr., Anno MDCXXXVII.

grammatika „Sissejuhatus eesti keelde“;¹² seega pandi alus eesti keeleteadusele.¹³ Teadaolevalt esimene eestikeelne luuletus, Reiner Brockmanni (1609–1647) „Eestikeelne laul aleksandriinis Opitzi poetikareeglite järgi“ trükiti samuti 1637. aastal.¹⁴

Kui heita pilk sellele, mis toimus samal ajal Tartus, siis näeme, et aastaks 1637 oli Tartu ülikooli trükikoda tegutsenud juba viis aastat. Akadeemilisi töid, mida võib pidada Eesti ala esimeseks, oli trükipressi alt tulnud üksjagu. Tollane ülikool oli nelja teaduskonnaga, kuid väitekirju ei esitatud kõigis teaduskondades võrdselt. Kui filosoofia- ja teoloogiateaduskonna disputatsioone oli rohkelt, siis juura- ja meditsiinitöid oluliselt vähem. Siiski oli aastaks 1637 disputatsioone teoloogia, loodusteaduste, eetika, filosoofia ja õigusteaduse vallast trükitud kokku üle 70. Kõige tuntum Tartu trükis mainitud aastast on ilmselt Johannes Risinghi (1611–1649) „Kõne Tartu linnast“, mis on ka eesti keelde tõlgitud.¹⁵ See Rootsi üliõpilase esitatud oratsioon on näide tollastest retoorikaõpingutest.

Tartu ülikooli disputatsioonidele ja oratsioonidele on antud väga erinevaid hinnanguid. Rootslaste silmis oli see provintsiülikool,¹⁶ ka baltisakslased hindasid tollaseid disputatsioone väheväärtuslikeks¹⁷ ning tänapäeva teadlased võivad neid töid pidada primitiivseiks. Varauusaegseid väitekirju ei ole enamasti võimalik hinnata nüüdisaja teaduse kontekstis, sest neile kehtisid teised nõuded. Pealegi võib täheldada, et tänapäeva valdkonnad ja instituudid Tartu ülikoolis püüavad oma eriala lätteid võimalusel siiski näha rootsiaegses Tartu ülikoolis. Tuleb ometigi tunnistada, et rootsiaegse Tartu ülikooli õpetlased ei ole meie kultuuriruumis nii tuntud kui 19. sajandi Tartu ülikooli professorid.

12 Heinrich Stahl. *Anführung zu der Estnischen Sprach, auff Wolgemeinten Rath, und Bittliches Ersuchen*. Revall Druckts Chr. Reusner der älter, in Verlegung des Authoris, M.DC.XXXVII.

13 Piret Lotman. *Heinrich Stahli elu ja looming*. Tallinn, 2014, 71–74, 180–182 (Eesti Rahvusraamatukogu toimetised. A, Raamat ja aeg = Libri et memoria 3).

14 Wimber. *Pruut, kuningas ja muusapoeg: eesti luule algus. Eestikeelne luule 1637–1721 transpoetiseerituna* 21. sajandi kirjakeelde. Tallinn, 2022, 14–17; Reiner Brockmann. *Seal tähevõlvi all*. Tallinn, 2024, 5, 22–24 (Loomingu Raamatukogu 18).

15 Johannes Claudii Risingh. *Kõne Tartu linnast = Oratio de civitate Dorpatensi 1637*. Tartu, 1996.

16 Sten Lindroth. *Svensk lärdomshistoria. Stormaktstiden*. Stockholm, 1989, 47.

17 Dr. Bertram. *Balti visandid: värvikaid lugusid 19. sajandi Eesti- ja Liivimaalt*. Püünsi, 2022, 213.

chstaben.

Siinkohal võib küsida, kellest või millest Eesti teadus üldse algab. Kas esimese eestlasega, kes Tartu ülikoolis doktoritöö kaitses, või esimese eestikeelse doktoritööga? Mõlemal juhul on esiplaanil arstiteadus: esimene eestlane, kes Tartu ülikoolis väitekirja kaitses, oli Friedrich Robert Faehlmann, esimeste eestikeelsete töödega väitlesid end Tartus meditsiinidoktoriks Arnold Liin ja Albert Valdes.

Tänu Ene-Lille Jaansonile, Mare Ranna ja Arvo Teringu töödele on meil väga hea ülevaade rootsiaegse Tartu ülikooli akadeemilisest pärandist. Kuid ülevaatele on vaja ka liha luudele kasvatada. Aastal 2007 küsis Lea Leppik oma Tartu ülikooli 375 aasta juubelile pühendatud konverentsil peetud ettekandes ja sellele järgnenud artiklis, mida me teame rootsiaegsest ülikoolist rohkem, kui teadsime 25 aastat tagasi. Vastusena leidis ta, et pärast suurejoonelisi 350 aasta juubeli pidustusi ja kolmeköitelise ajaloo ilmumist on rootsiaegse Tartu ülikooli teaduselu kohta uut lisandunud üsna visalt. Küll aga on tegeldud tollaegse Tartu vaimuelu uurimisega.¹⁸ Ligi 20 aastat hiljem võib nentida, et rootsiaegse Tartu ülikooli teaduselu uurimisega tegeldakse intensiivselt, värskemaks näiteks selle kohta on eesti raamatu aastal ilmunud „Tartu ülikooli ajaloo küsimuste“ 53. number.¹⁹ Ühtlasi on eesti keelde tõlgitud mitmeid tollaseid disputatsioone.²⁰ Siinkohal tuleks rõhutada just allikate käibesse toomist, millest armastavad rääkida ajaloolased.²¹

Kui esimene eesti- ja lätikeelne raamat elab edasi legendides ja hüpoteesides, siis Eesti ala esimesed teadustööd on siiski käegakatsutavad ja loetavad. Paraku asuvad nad eri maade raamatukogudes: neid võib leida Rootsist, Soomest, Lätist ja õnneks mõnel juhul ka Eestist. Samas on Tartu Ülikooli raamatukogus neist esimestest teadustöödest olemas koopiad, mis on kompaktselt koos ja kronoloogilises järjekorras. Ent lisaks teadusloolisele tähtsusele on Eesti esimestel teadustöödel ka raamatulooline väärtus. Nii nagu eesti raamatu aastal koostati Tartu Ülikooli raamatukogus kõrgkooliõpikute näitus „Õpetusest võrsub iva. Eesti-keelsest loengukonspektist kõrgkooliõpikuni“, võiks kunagi teoks saada ka näitus, kus Eesti esimeste teadustööde algupärandid on arvestataval määral eksponeeritud. Haruldaste raamatute väljapanekut, eriti kui neid tuleb tuua välisriikidest, ei ole lihtne korraldada, kuid loodetavasti ei ole see soov liialt utoopiline.

18 Lea Leppik. Mida me teame Rootsi-aegse Tartu ülikooli teadusest praegu rohkem kui 25 aastat tagasi? – Tartu ülikooli ajaloo küsimusi XXXVII, 2009, 25–28.

19 Inimeste ja ideede liikumine 17. sajandi Rootsi ülikoolides. Tartu, 2025 (Tartu ülikooli ajaloo küsimusi LIII).

20 Kaarina Rein. Kolm vaadet rootsiaegse Tartu ülikooli disputatsioonidele. – Õpetatud Eesti Seltsi aastaraamat 2023. Tartu, 2025, 20–25.

21 Pärtel Piirimäe. Eesti mõttelugu ajas ja ruumis. – Sirp 23.02.2018, 40–41.